

Pòrtic

Joan Triadú

**Memòries
d'un segle d'or**

Joan Triadú

**Memòries
d'un segle d'or**

Amb la col·laboració
de Susanna Àlvarez i Montserrat Bacardí

Pòrtic

Primera edició: 2008
Primera edició en aquest segell: juny del 2021
Fotografies: Arxiu Joan Triadú i Font

© Joan Triadú i Font, 2008

Drets exclusius d'aquesta edició:
Raval Edicions, SLU, Pòrtic
Av. Diagonal, 662-664
08034 Barcelona
www.portic.cat

ISBN: 978-84-9809-495-4
Dipòsit legal: B. 6.365-2021

Fotocomposició: La Letra, S. L.

El paper utilitzat per a la impressió d'aquest llibre té la qualificació de paper ecològic i procedeix de boscos gestionats de manera sostenible.

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra requereix l'autorització escrita de l'editor; la llei preveu sancions per als infractors.

Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment de l'obra, podeu sol·licitar permís al Centro Español de Derechos Reprográficos, a través del portal www.conlicencia.com o bé trucant als telèfons 91 702 19 70 / 93 272 04 47.

Tots els drets reservats.

ÍNDEX

Prefaci	15
1. AL MIG DEL CAMÍ DE LA VIDA	19
Una presència nova i definitiva	19
Salvador Espriu i el doctorat	32
M. Rosa Farré: primera aproximació	36
Els preparatius	38
Viatge i vida	44
Melcior Font i Normandia	47
Arcadi Sala i Planell	49
Josep M. Batista i Roca	50
Josep Manyé	53
2. «ERA UNA PÀTRIA...»: L'INTENT IRREDUCTIBLE	57
Les dues vides: Ventura Gassol	57
Jordi Sarsanedas	65
L'hora del FNC: Jaume Martínez Vendrell i Pere Carbonell	72
Francesc Espriu	77
Esteve Albert o la cultura nacional i popular	79

ÍNDEX

3.	LA LENTA RECUPERACIÓ: UNA NOVA RENAIXENÇA	89
	Costa amunt en «dues vides»	89
	La «segona vida»	90
	Català a domicili	94
	La Model	96
	La Reina de la Festa a Zuric	98
	Riells	99
	Congrés de Cultura Catalana clandestí	102
	L'Agrupació Dramàtica de Barcelona	103
	Marià Vila d'Abadal: cap a una àmplia coalició?	112
4.	TOT PER LA LLENGUA	117
	Òmnium Cultural	117
	La Junta Assessora per als Estudis de Català	121
	Josep Tremoleda	122
	L'Òmnium i la lluita pel català	124
	<i>Cavall Fort</i> : un parèntesi d'alt rendiment	130
	Òmnium Cultural: clausura i continuïtat	132
	Martí Mas	134
	Joan B. Cendrós	135
	Un intent frustrat	139
	Josep M. Ainaud	142
	Un malentès: com a final	143
	L'Any Fabra: Jordi Mir	144
	De com el català surt de l'analfabetisme	146
	Josep M. Folch i Torres	149
	L'altra resistència	152
5.	CRÍTICA I PENSAMENT	155
	Les primeres passes com a crític	155
	Temps finals de Carles Riba	158
	Condicions de la meva crítica literària	161

ÍNDIX

Crítica, societat i moral	166
Segona observació sobre la meua obra crítica	171
6. SOBRE «ALGUNA COSA QUE TENIM	
I QUE ENS MANCA»	179
<i>Ariel</i> i el primer llibre	179
Suspensió i represa d' <i>Ariel</i>	184
El primer llibre de crítica	187
Marguerite Yourcenar	189
El temps del Collsacabra	190
Mercè Rodoreda	194
La política repressiva	200
Antoni Pous	203
Expansió del Concurs	204
7. EN PLE SEGLE D'OR	207
Les antologies i el seu ressò	207
Joan Sales	212
Llegir com viure: Pere Calders	213
<i>Serra d'Or</i>	215
Criteri literari i cultural	220
Els poetes del Seminari de Vic	221
La Festa Literària del Collsacabra	224
El Festival	229
Ermengol Passola i el seu temps	229
Baltasar Porcel	234
8. «MESTRE ÉS AQUELL QUE ENS ALLIBERA...»	239
El gravador Joan Barbarà	239
La revista <i>Vida Nova</i> , de Montpeller	242
El senyor Ramon Aramon i Serra	244
Maurici Serrahima i Miramar	249

Josep Palau i Fabre	251
Els ponts trencats	258
9. L'HORA DE L'AVUI	263
Lluís Carulla i els premis Baldiri Reixac	263
La biblioteca Joan Triadú a Vic	266
Les Festes Fabra	267
A Andorra i a molts altres llocs	268
L'Avui i els primers llibres en llibertat	271
Una trucada, un premi	274
10. PAUSA SENSE TEMPS: MOTS D'ORDRE	
I PUNTS DE MIRA	277
«Vetlleu el foc!»: Víctor Català	277
«Si aquest llibre encara fos inèdit quan jo sigui mort...»: Joan Oliver	278
«Feliç 1923»: Joan Coromines	280
«Pensar massa no és bo...»: Artur Bladé i Desumvila	280
Pere Verdaguer	282
«Els llocs del poeta que ja és a l'eternitat...»: Jacint Verdaguer	283
«Barbolles poètiques»: Joan Colomines	283
Mot d'ordre: pa amb tomàquet	284
Dues-centes cinquanta mil pessetes de 1972	285
Mort i resurrecció	286
Llibertat i progrés social?: Joan XXIII mal traduït	286
«Unes qualitats exímies...»: l'extraordinari mossèn Josep Bellpuig	287
«Time consecrates»	287

11. A LA FI HI HA EL PRINCIPI	289
«Ens hem fet grans i hem après de tu tot mirant aquesta terra»	289
Ribes de Freser al cor: l'ensenyament sempre	291
Vida familiar: la memòria indirecta	294
La línia materna	296
Dues morts	301
La memòria directa	303
En Josep, o Pepet, Bertran Surribas	306
El Liceo Políglota Comercial de San José	308
Mossèn Gabriel Caballé	310
L'institut	312
Final i guerra	315
Els dos germans enfrontats	316
El mestre adolescent	318
Retorn a casa: la postguerra	321
12. ENTRE LA MORT I LA VIDA	323
Vida diària: Jaume Bayó	323
Filosofia i lletres	325
Llengües clàssiques	328
El cop definitiu	330
Cantonigròs: 1943-1944	334
13. L'ENSENYAMENT DES DE LA POSTGUERRA	339
Les primeres feines professionals	339
Les Escoles Virtèlia	343
L'oferta de Liverpool	345
Cap a Anglaterra	347
Una experiència molt important	354
De tornada	360

ÍNDEX

Nous viatges i una carta	362
Anys de solteria i de feina	371
14. EL QUE HEM VISCUT	377
Retorn al mig de la vida	377
Les nostres vides en imatges	379
La Pilar	382
L'ensenyament de ple: el CIC	383
La lluita pel control de l'ensenyament	385
Andorra	388
Laura Triadú	390
Des de baix...	393
Índex onomàstic	397

AL MIG DEL CAMÍ DE LA VIDA

Una presència nova i definitiva

Ben de debò que, passats els trenta anys, m'havia trobat que era prou conegut i fins i tot apreciat per un cert nombre de persones de sentiments afins, és a dir, de lluny o de prop catalanistes. En la meva professió, l'ensenyament, i entre els col·legues de la meva dedicació, la literatura, tenia ja un acolliment distingit. No m'havia costat gaire trobar feina en diverses escoles com a professor de grec i de llatí i, al cap de poc, de literatura o del que jo anomenava «criteri literari» (a tocar de l'exercici de la crítica literària). A poc a poc, a més, la pedagogia i la dedicació literària es complementaven i sovint esdevenien fins a un cert punt la mateixa activitat, amb el pas marcat per aquells sotracos que fan dues vies de tren quan s'ajunten.

Trenta anys! I una rebel·lió permanent. Per a què? Per a qui? D'una banda, m'havia posat al marge de la indiferència general. Ara sé que això de sentir-me revoltat em ve de molt petit, des que tenia cinc o sis anys. Les monges paüles del col·legi on vaig començar l'escolarització em parlaven una altra llengua i jo no les entenia. La primera vegada que vaig dir, en català, que havia d'anar a orinar, la monja de la classe

va enviar-me al fons de l'aula de cara a la paret, fins que el pipí va lliscar cames avall i les llàgrimes de ràbia, calentes també, baixaven per les galtes. Els altres alumnes se'n reien, mentre jo era tret de la classe, a rentar-me i a eixugar-me. Som als anys 1926 o 1927, en temps de dictadura. No vaig dir res als pares perquè, de revoltat, ho era amb mi mateix. Ells, pobres, m'havien fet entrar al col·legi no pas davant de casa, a tres metres del carreró on vivíem, on deia Asilo, sinó per la porta principal, al carrer de les Carolines, sota l'epígraf Col·legio, i amb un llaç vermell al coll. La revolta era contra mi mateix, per la meva timidesa.

Exigent, rigorós, insatisfet, alhora esquerp, fill únic i, a trenta anys, sense un pa a la post! El buit a la meua dreta era per a mi visible: la noia. En part, la timidesa i la reserva em salvaven (de paraula, sempre he estat molt reservat). L'humor també, com de noi despreocupat, però previngut. No m'havia d'amagar de res, bé que els amics o companys s'havien anat casant, els del grup d'*Ariel*: Enric Jardí, Joan Perucho, Josep Romeu, Jordi Sarsanedas, Miquel Tarradell i Pau Verrié. D'altra banda, jo podia dir, com Joan Maragall a les primeres «Notes autobiogràfiques», que era «verge de tot plaer amorós». Havia llegit, en canvi, tot el que se'm presentava, des de Henry Miller als detestables Joaquín Belda o Felipe Trigo, que eren a la biblioteca Albert Cohen de Liverpool. El sexe s'aparellava amb la pornografia, indissociables. Fins que em vaig casar. Encara més: puc dir que no m'havia mirat, allò que n'hauria de dir «repassar», una noia més avall del coll. Aquest concepte de dues menes d'amor, com la novel·la «agossarada» de Cèsar-August Jordana, no era insòlit ni anormal en el meu món d'universitat, d'escoles, de literatura, d'art i fins i tot de política (al Front Nacional de Catalunya, per exemple). No em vaig sentir mai un personatge estrany, sinó

content de veure'm respectat i fins i tot tractat com una adquisició vàlida. Una altra cosa era la timidesa, combinada diabòlicament amb l'ideal de dona. Però, com he dit, això va durar fins que em vaig casar, a trenta-cinc anys.

De fet, la meva solteria, que en aquell temps començava a ser escandalosa, no em preocupava gens, però sentia el persistent buit a la dreta. Tot plegat, era més propi d'un romàntic que d'un «home d'acció», dit amb la ironia que corresponia a aquells temps de pura inacció; és a dir, propi d'algú que gairebé exhibia en públic la ràbia que portava i que havia de dominar, des d'aquella arrencada infantil. El romanticisme, que hi era, em va salvar, perquè em va permetre trobar un dia la dona del meu ideal. És el dia que vaig escriure aquesta carta, el 26 d'agost de 1955:

Pilar,

La meva passió és construir. L'única cosa que no he estat capaç de fer, entre les que he intentat, és una família. He pensat i crec que tu m'hi podries ajudar. No et parlo com un enamorat primicer. Fora ridícul. Però et demano si tens cap obstacle decisiu a aquesta proposta: si tens compromís actual o anterior que s'hi oposi, o el que sigui. Si puc esperar, en fi, que en podrem parlar, i explicar-te les meves dificultats, prevenir-te dels meus defectes i fer-te una lleial exposició de la meva situació personal i familiar. Aquests dies he meditat el pas que estic donant, a totes hores, i encara que la cosa començà com una revelació sobtada, he deixat reposar aquelles impressions i sé el que em dic.

No comprenc com no m'havia adonat de tu abans. Comprend en canvi la gosadia que representa per a mi adreçar-me a tu. Però et demano que hi pensis tu també i que tot seguit

que creguis que ho pots fer em contestis —Déu vulgui que sigui afirmativament o almenys en camí de ser-ho.

T'ofereixo, ja ho veus, la meua vida.

Al mateix sobre, gruixut, hi anava una altra carta de tretze pàgines, la qual, segons la meua petició del sobre, havia de llegir primer. Cosa que, és clar, no va fer. Llegida, doncs, la de l'últimàtum, heus ací uns fragments de la carta llarga, d'un to una mica més reposat:

[...] Saps què em meravella més? Haver endevinat que saps partir, que vol dir estimar, tenir goig interior. Mira: aquests dies, com per voluntat de Déu (hom sempre li atribueix allò que ens va bé), he estat llegint un Sant Francesc i encara el llegeixo. Doncs en la teua carta hi ha la frase sobre les «coses boniques d'aquest món» que sembla extreta d'aquella lectura meua que m'ha acompanyat tant en aquests dies de desfici, de meditació i d'una intensa alegria naixent. Jo havia endevinat aquests dies, en què m'he esforçat a mirar tant el teu rostre, que saps sofrir, que el somniar saps que es paga car, que els despertar són desagradables de vegades, i que et refugiaves en un món interior, com si et complaguessis a passar desapercebuda. Només això darrer intenta servir-me d'explicació al misteri, per a mi, de no haver-te «vist» fins ara. Val a dir que Vidrà fou una revelació [...]. No et vaig veure fins a la tarda. Fou durant el passeig i concretament quan baixàvem en direcció al punt en què hauríem d'anar a agafar la pujada de retorn. Era quan tu vas parlar del teu pare. El to o no sé què de la veu em van obligar a mirar-te. De cop, en pocs passos més, tot jo vaig dir «En què estàs pensant?», i vaig trobar que tot el que deies, tot el que eres, en un total de caràcter, ànima i cos, no diferia en res de tot el que jo podia esperar i he esperat fins ara, sobretot en els

darrers anys, en què la vida m'ha ensenyat moltes coses. Camí enllà, tot va canviar per a mi. A dalt ja, et vaig preguntar pels terrenys que menava el teu germà i així em vas assenyalar la baga mentre jo pensava en tot. Però m'havia d'examinar a mi mateix i no podia treure'm de cap manera la careta, ni ho hauria de fer. Vaig proposar-me dominar-me del tot, desconfiant de mi mateix. [...] Ja en tenia prou aquell dia. [...] Rebel, gairebé revoltat contra el somni, enfadat amb mi mateix, vaig procurar distreure'm durant el retorn. Però la idea em tornava amb insistència. [...] Aquesta tarda vigilava el correu com el gat a la rata. M'han dit que hi havia mitja dotzena de sobres, és a dir, d'esperances, i el tercer en sortir era el teu.

Ara no dubto de res. La teva carta sense la careta d'anar pel món justifica plenament aquest cop imponent i demostra que la impressió primera era certa i que abans és l'instint que la consciència, o sigui el sentiment que la raó. Jo ara t'he explicat el que m'ha passat. Davant d'una cosa així el famós seny català calla com un mort. I es comprèn. No vull donar-li entrada en aquesta carta perquè crec que primer és viure que filosofar. Si el nostre diàleg, com desitjo amb tota l'ànima, no ha fet res més que començar, ja vindrà el moment de dir un «jo no soc ningú» com una casa... Crec que t'ofendria si comencés per aquí. Tu parles de coses tan sagrades i jo he viscut sempre i, com més gran em faig, més, adorant-les com tu, i un sentiment sagrat de la vida, del món, de les paraules no em deixa mai. Com m'agradaria que compreguessis que tu has entrat a regnar en tot això meu encara que no ho sàpigues i, si ho saps, no ho acceptis! Però, per favor, no deixis de creure-ho! [...] Entre les cartes que han arribat amb la teva, n'he rebut una en la qual hi havia aquest recordatori que m'ha semblat molt oportú, per no dir providencial. Te l'envio perquè em facis un favor: abans de contestar-me digues de cor les pregàries per demanar a Déu la glorifi-

cació de mossèn Tarrés. És el segon favor que et demano, ja que el primer era que no llegissis l'altra carta sense haver llegit aquesta. Guarda aquest recordatori en nom meu.

Aleshores jo escrivia un diari. Uns fragments ho expliquen tot puntualment i sincera. Són de pocs dies després del XII Concurs de Poesia, celebrat a Cantonigròs el 14 d'agost:

Divendres, 19-VIII-55. He anat a Rupit aquest vespre, per casualitat. L'aigua verda i el moviment rítmic d'oques blanques. La nit és càlida i feliç. He començat un article, una altra de les feines que tinc pendants, i he escrit cartes.

Diumenge, 21-VIII-55. Tinc tanta plenitud d'aquest dia que no necessito explicar-la, perquè sé que no podré. Em limitaré als fets, sense comentaris. Missa i comunió matinal a Cantoni, en un dia resplendent. Sortim en cotxe cap a Vidrà. Companyia amable i res més. Anem al Cavaller, una gran casa. La senyora i els fills ens reben i ens acompanyen. Dinem mentre tempesteja, en un gran menjador senyorívol, disset persones. Em posen a un dels costats de la senyora, vídua, i de la noia més petita, alumna meva. Prenem cafè al saló i la conversa es polaritza amb el germà petit, un cunyat i un jove arquitecte invitat, més les noies. La tarda s'aclareix i, per tant, sortim, després de saludar la mare que se'n va a Barcelona amb una de les noies, que va de vacances a París. La tarda és esplèndida. Comencem a baixar cap a una vall verdíssima resseguida a baix de tot per un torrent. Anem junts tres noies i jo. La conversa esdevé planera i de mica en mica sento que s'estableix un diàleg amb una de les noies, la gran. De cop i volta penso, com si algú m'ho digués a l'oïda: per què no? Tot canvia, i el meu pensament corre cap al passat, des que conec aquesta noia, com si no existís. La tarda és una meravella. Parlem de poesia,

de religió, de política, i cada vegada m'admira més el que diu aquella noia i com ho diu. Pugem, de retorn, cap al poble, però jo ja soc un altre. Entrem un moment a la casa i visitem l'església. A entrada de fosc emprenem el retorn.

Dimecres, 24-VIII-55. Cantonigròs. Carta extensa a P. V. a Vidrà. Primer pas. Meditació al bosc, en una tarda singularment perfecta.

Diumenge, 28-VIII-55. Diumenge incert, deficiós, excepte en l'esplèndida missa matinal amb comunió. M'ha costat de passar, aquest dia. És explicable. He pensat molt en avui fa vuit dies.

Dilluns, 29-VIII-55. No puc esperar la nit... Estic massa content. M'he precipitat sobre les cartes aquesta tarda: n'hi havia una que les esborrava totes. Va molt més enllà de tot el que podia imaginar-me. És ella. Quina llàstima no poder escriure ara mateix i que tingués la carta tot seguit! Li enviaré la que tenia preparada per a donar-li dissabte a Vic, però precedida d'una altra que faré ara, que tot jo estic en plenitud. Com he llegit! Són quatre pàgines a tota amplada i encara amb un trosset al final cavalcant damunt l'«apreciat amic»... i dient: «m'has fet tan feliç amb la teva que havia de dir-t'ho. Jo sí que t'estic agraïda amb tota l'ànima!» I jo no sé on soc. [...] De vegades m'he d'esforçar a recordar el seu rostre, a veure'l clar. Una cara més aviat llarga, reflecteix la concentració interior i una gran capacitat per a sofrir, és a dir, estimar. No va gaire lluny de la meva alçada i l'altre dia vam comprovar que calçàvem el mateix número d'espadenyes, a part d'ésser exactament del mateix tipus i tot. És prima i em sembla que ho serà sempre, perquè la seva mare és igual, i té tendència a encorbar-se una mica. De tota ella es desprèn una senyoria espiritual i clara, generosa i ordenada. Ara tot són esforços per a recordar-la en diverses ocasions passades, des que va aparèixer al CICF com a secretà-

ria, pel gener em sembla. Va venir a algunes classes de conversa que jo feia per a un grup de noies. En altres moments ni la veia. [...] Un dia, ja ben avançat el juliol, vaig anar al CICF a donar una classe i a dur-hi un dels escrits que faig per al butlletí del Centre. Ella el va passar a màquina i em va dir que li havia agradat molt. Era el divendres 15 de juliol, ara ho recordo. [...] Un dia d'aquells ens vam trobar al metro. Jo estava llegint i se'm va acostar a l'hora de sortir, a Liceu, i vam parlar un moment, a la Rambla, sota una fina pluja. Li vaig donar aleshores el programa del concurs i ja gairebé em va prometre que hi vindrien una colla. [...] Aquell dia la vaig veure a l'escola quan l'acte ja havia començat feia estona, dreta, amb la seva germana, el cunyat i l'Antoni Comas al fons de la sala. En sortir els vaig saludar i ben poc més em vaig poder ocupar d'ells, fora un moment a la tarda. Mentrestant, això sí, vaig sentir a dir que es preparava una excursió per al diumenge següent a Vidrà i vaig fer tot el possible, fins amb certa astúcia, per realitzar-la. Me'n va sortir una altra per al mateix dia, però vaig preferir la de Vidrà. Es veu que tot m'hi portava.

Dimecres, 31-VIII-55. Soc a casa. He dit adeu a Cantoni amb recança però no tanta com altres vegades. És que no me'n vaig de buit, sinó amb una riquesa que no podria pas sospitar fa un mes, en anar-hi. Més solt que mai he fet, aquest agost, el meu camí i alguna cosa que pot ser decisiva per a la meua vida.

Dilluns, 5-VIII-55. Soc promès! Aquest és el dia més assenyalat i més feliç de la meua vida. Aquest matí ha arribat carta d'ella i, a més d'agrair a Déu haver-me conegut, m'anunciava que venia aquesta tarda. A les quatre ha arribat i ens hem trobat de seguida. Jo demanava a Déu que aquella noia que m'havia mirat tant de temps abans amb indiferència correspongués ara a la idea que me n'he fet. I així ha estat.

No érem precisament dues criatures, però a mi un festeig com el nostre em fa pensar en la infància, en la qual tant el bo com el dolent són més forts i més imprevistos que mai. La imatge de conjunt és positiva sempre que s'acabi bé, tal com es vol amb tota l'ànima. Però això no resta penjat: cal lluitar-hi cada dia, cada hora, cada vespre i cada matí. Així avançàvem i així reeixírem. No sense patir. Calgué presentar-nos, sobretot prop del meu món com a escriptor. A la Pilar, li tocà fer un veritable pelegrinatge. Més aviat es trobà que la felicitaven perquè s'havia promès amb mi, en lloc de sorprendre-se'n per la diferència social, que hi era. No hi havia divergència, sinó consolidació de posicions, partint del fet de compartir les mateixes conviccions essencials: la fe religiosa i la catalanitat.

En el fons, més que d'un festeig —que ho era, és clar—, per a nosaltres es tractava d'una coneixença mútua. No sabíem gairebé res l'un de l'altre. Quin fenomen més estrany l'amor! Entre aquella noia i jo només hi havia hagut encontres de passada, contactes concrets a la feina. Fins ben poc abans, aquell mateix estiu, jo no sabia res ni de la seva família, prou important. En les primeres reunions polítiques a Montserrat m'havia relacionat amb els seus dos germans monjos, el pare Agustí (Ramon) i el pare Plàcid (Jordi), destacats per les seves fortes personalitats, propers a l'abat Aureli M. Escarré i amb projecció pública per responsabilitats i per publicacions. És més: si havia sentit anomenar el Cavaller de Vidrà (la casa, la família i un gran home, el doctor Lluís Vila d'Abadal), no ho relacionava amb aquells monjos ni amb aquella noia que endreçava els papers a la secretaria d'on jo feia algunes classes cada setmana. Ella em donava la llista d'alumnes i jo la hi tornava en sortir. Res més. Durant força temps.

Torno a la meva tímida, traduïda, si es vol, en reserva. No he preguntat mai qui eren, com es deien, fins i tot, com-

panys de professió o coneguts diversos. Posar confiança íntima en algú sempre m'ha costat molt. Amb tothom i arreu he fet el superficial en el tracte quotidià, cosa que em va anar molt bé en la clandestinitat, per sentit pràctic. Eren els altres els qui havien de creure en mi. Com s'explica, doncs, la indignació per un simple descontentament? M'enrabió fàcilment i crido, em descontrolo. Ara sé —potser ho he sabut sempre— que es tracta d'una reacció contra la timidesa, el mateix defecte que ha comportat que m'hagin retret alguna vegada que no miro prou als ulls de l'altre i que acalo els meus quan hi parlo.

Tampoc no em mirava aquella noia. Ni tan sols els seus ulls, tan bonics (encara ho són ara, que ja han perdut la visió). O podia haver-me fixat en les seves mans envejades sovint. Però no, no m'hi havia fixat. En les meves classes de català al mateix centre i en conferències diverses, ella almenys em coneixia en l'aspecte públic o professional. La revoltava que em retreguessin que parlés clar del meu catalanisme. Era tan fora de lloc en aquells ambients, tan contraproductiu en relació amb la memòria de la guerra i la presència de la repressió policíaca i de l'autoritat religiosa, que ella sempre ha recordat que va dir-se interiorment: «Gràcies a Déu que encara hi ha algú que diu el que pensa i que no s'està de manifestar-se tal com és!». En aquest vessant si més no, ella ja em coneixia. També, és obvi, en el meu aire una mica malgirbat, que es compensava amb trets d'humor.

La desconexió era, doncs, ben meva. Me n'havia enamorat amb tant de retard! Em trobava com si m'hagués oblidat de tornar un llibre, d'acomplir un encàrrec o de pagar un deute podent haver-ho fet. És clar que vaig aprofitar el temps perdut aquella tarda de setembre en què vaig anar a esperar-la a l'estació, al tren de les quatre que venia de Puigcerdà!

Per uns instants vaig pensar que no la reconeixeria i que ella em vindria a trobar primer. La caminada de Vidrà s'entelava amb el mateix alè del meu respir, sobre un vidre interposat, de somni. Però no: de lluny vaig veure els seus ulls i, després de saludar-nos cortesament, vam començar a caminar fins que vam aturar-nos en un bar situat al caire del Turó Parc.

Tot pujant, vaig notar que superava els relleus de les voravies mirant una mica cap a terra. Ja sabia el que tenia i m'ho va dir. L'oculista que li havia descobert la retinitis, en haver-se adonat que ella, infermera seva, no hi veia bé, li havia dit que no es quedaria cega, llevat que visqués molts anys. La medicina no hi podia fer res. El mateix doctor Tarrés, en la revisió mèdica a l'escola Blanquerna, havia detectat una anomalia ocular i n'havia parlat amb el pare, de metge a metge. Un parent graciós seu em va dir, festiu: «Apa, que faràs de pigall!».

De cara a cara, en aquell inoblidable recés neutre, però acollidor, ens ho vam dir tot, en primer lloc sobre malalties. Va resultar, ves per on, que tots dos havíem estat afectats de tuberculosi pulmonar, de la qual, pel mateix procediment del pneumotòrax (*La muntanya màgica* aplicada), estàvem completament guarits. Després vaig anar escoltant amb tots els sentits el que ella, amb veu clara i paraula senzilla, em deia per primera vegada. Ho feia com un deure, però a poc a poc havia parlat amb ganes, amb decisió, mentre jo gosava posar la mà sobre la punta dels seus dits i veia que no els retirava. Alguns anys enrere havia festejat formalment amb un bon partit de la comarca, un noi ben plantat, envejable en tots els sentits. Hi va patir perquè no s'hi avenia, ni amb ell ni amb la seva família. Per a tothom el casament era un fet, però ella estava decidida a trencar les relacions, malgrat el daltabaix i el descrèdit que se'n desprendria. Aleshores, providencialment, es va trobar amb una malaltia que feia por en aquell

temps, i no sols als malalts. Ingressada a la clínica Plató, que havia contribuït a crear el seu pare, va rebre atencions mèdiques i personals d'eminències, i amb decisió, en un moment que resultava més propici, va trencar el festeig i va quedar lliure. Més endavant em va reconèixer que abans d'aquesta experiència, ja des de l'adolescència més primicera i fins a tocar d'aquell mateix moment tan nostre, havia tingut pretendents, ben bé una dotzena, cap dels quals, per sort meva, no havia reeixit. Qui sap si m'esperava sense saber-ho, ens dèiem! Jo no tenia res de semblant per explicar. Així arribàrem fins a la porta de casa seva. Ens acomiadàrem, a l'entrada d'una escala de l'Eixample, agafant-nos la mà. Li vaig fer la primera mala passada anant-me'n de viatge l'endemà.

El nostre incipient festeig, si el temps ho permetia, consistia a caminar a l'atzar pels carrers. Així tant podíem parlar com restar en silenci, de costat, segurs, sense ni agafar-nos la mà. Era una Barcelona de lluminositat íntima i acollidora. Ens vèiem als vespres, perquè tots dos treballàvem. Ella acudia als cursos de català i a les sovintejades conferències meves d'aquell temps. Els amics i coneguts ens miraven amb atenció, com si el nostre encontre fos una afirmació més per al comú ideal patriòtic que a poc a poc recuperava una certa consciència col·lectiva, que la revolució i la derrota havien estabornit. Ja veia que els plaïa, i fins i tot els tranquil·litzava, que ella fos qui era i com era, en presentar-la als escriptors afins, als amics i als que m'ajudaven a fer possible el concurs de Cantonigròs: Ignasi Bofill, Martí Mas, Ermengol Passola i Josep M. Vall.

Al Centre d'Influència Catòlica Femenina (CICF) causàrem una sorpresa general. Tots dos —jo força més— passàvem per aliens a la idea del matrimoni, un estat incompatible, semblava, amb la vocació de servei que en aquella casa i en aquell període es feia sentir com una necessitat. De seguida, però, hi

hagué al voltant de la Pilar i de mi un esclat d'alegria sincera de tot el centre, ingènuament reconfortant i de bon auguri.

Entràvem de vegades als caputxins de l'Ajuda, o bé a Pompeia o a Sant Felip Neri. El Barri Gòtic ens ofería, amb els seus indrets tranquils, la possibilitat de gosar agafar-nos per la mà i de tant en tant d'acostar-nos fins a passar el braç per la seva fina cintura. Fèiem el que l'amor ens demanava en aquells moments, sense desitjar res més, amb la impressió de no estar-nos de res. Perquè, de fet, ja ho teníem tot, des del primer dia. Passàvem en silenci bones estones, com si parlar fos de més a més. L'estimació dels altres no condicionava la nostra, no s'interferia en el nostre amor, que era creació pròpia, per nosaltres i per a nosaltres. Cal dir que aleshores el nostre capteniment com a promesos era el normal i el que es podia esperar als nostres ambients. Això sí, amb més experiència, amb més anys pel mig, fins al punt que per a nosaltres es tractava d'una recuperació del temps passat i del temps retrobat.

Mentrestant, expectant quant a les possibilitats, la realitat era de vegades feridora. Quan vaig arribar d'un inevitable però inoportú viatge, a l'estació, a més de la Pilar, m'hi esperaven els meus pares. La meva manca de caràcter es va escenificar en deixar la promesa en segon terme i saludar-la donant-li la mà. Als meus pares, els havia besat. El fill únic no s'havia després de la seva condició i no va acabar de desprendre-se'n mai. Jo hi vaig patir sempre i la Pilar molt més!

Però els meus pares, primer el pare (1966) i després la mare (1968), van morir als braços de la seva jove. El pare a casa seva. La Pilar, que sabia que estava greu, se n'ocupava. Ell va ser feliç amb nosaltres. La mare va morir a casa, pene-dida del malestar de tants moments, en què sempre s'havia culpabilitzat, sempre havia refusat acceptar la situació que a ella, tan devota, li havien llegit a l'Evangelí. Quan va morir,

a casa, després d'estar obstinadament un any llarg tota sola, jo me n'havia anat a dormir i la Pilar vetllava. Va patir molt amb la malaltia, però va morir en pau i reconciliada. Val a dir, com ja explicaré més endavant, que la mare portava dues males morts al damunt.

Salvador Espriu i el doctorat

He parlat del pelegrinatge a propòsit del que va tocar fer a la meua promesa durant aquells mesos feliços de festeig. Un dels escriptors que vam anar a veure va ser Salvador Espriu. Jo hi havia estat força en contacte, perquè, quan en Palau i Fabre va obtenir una beca per anar-se'n a París, al final de 1945, em va fer un encàrrec: acabar la impressió clandestina de cent exemplars d'un llibre de poesia de Salvador Espriu titulat *Cementiri de Sinera*. Cada setmana jo portava diverses vegades a l'Espriu una o dues pàgines impreses del seu llibre, que d'altra banda era molt breu, i que s'imprimia als vespres, quan ja no hi havia treballadors, a la impremta Gràfica Catalana, situada al carrer del Doctor Dou, molt a prop del carrer del Carme. Generalment a peu, anava a casa de l'Espriu, al capdamunt del passeig de Gràcia, on ara hi ha un hotel, un edifici de bellesa singular, però en aquell temps no gaire apreciat, i pujava fins al pis de l'escriptor. Un cop hi era, amb una minyona, després de diversos passadissos i de passar algunes cortines gruixudes, s'arribava a un despatx final encarrat al passeig de Gràcia, on s'estava el poeta. Molt amable, amb un somriure que a mi sempre em semblava forçat, em rebia i es mirava el que portava a la cartera.

Es mirava, no sols les possibles errades, sinó també la qualitat de la impressió. Perquè aleshores s'imprimia lletra per lletra, posant unes màcules, que se'n deien, sota cada pa-

quet de lletres, i no sempre tot sortia igual, en relleu i en posició. De lletres, n'hi havia unes de més gastades que d'altres. L'Espriu resseguia tot el text meticulosament, com era propi del seu caràcter i del seu fer, i n'estava molt content. Cada pàgina contenia aquells versos breus, intensos, els primers que publicava en volum. Arribàrem fins al final, amb la impressió de la coberta, que duia un peu editorial, *La Sirena*, que s'havia empescat en Palau i Fabre per publicar un llibre seu, *L'aprenent de poeta*, i alguns altres. Tots clandestins. La coberta, que era de gruix de cartró, era a dues tintes. Realment, era molt bonica.

Quan vam tenir el llibre, me'n va regalar un, i jo vaig gosar demanar-li'n un altre, per a un cas que l'hagués de donar a algú. Recordo que, aquesta petició, em va fer tornar vermell i, suposo que una mica per contaminació, també s'hi va tornar ell. Un incident de no res, però que sempre és al record. En vam tirar cent exemplars, que vam anar traient de la impremta a poc a poc. Amics del Front Nacional que necessiten guanyar alguna cosa i també persones de fora de Barcelona, com en Terri de Mataró, amb coneixences, s'encarregaren de distribuir-lo. En algunes cases em consta que els van dir que «de cementiris, ja no en volem tornar a sentir a parlar», i els van refusar el llibre, que valia vint-i-cinc pessetes.

Vaig veure Salvador Espriu tot d'anys després, i sempre vaig ser ben rebut. Vull recordar que, el dia que hi vàrem anar, amb la Pilar, va fer una observació que, cosa estranya en ell, va resultar ben inoportuna per a mi. Estava potser una mica sorprès o incòmode de trobar-se per primera vegada que jo anava acompanyat d'una dona, de la meua promesa, i que hi anava a presentar-la-hi. L'observació va consistir a preguntar, durant la conversa, per què jo no acabava aleshores el doctorat. És clar, era inoportuna en el sentit que la

feina era veure com ho faríem per poder-nos casar, i el doctorat implicava tancar-se a casa i no fer res més. D'altra banda, i amb això em vaig salvar, el doctorat en aquell temps (i durant molts anys) s'havia de fer en castellà, forçosament, i, en recordar-li-ho, va trencar de conversa de seguida. Espriu sabia que havia començat un doctorat i que havia anat a Madrid. Allà vaig conèixer el tutor de la tesi que m'havien atribuït, arranjat per un professor de la universitat d'aquí, que estava bé amb el règim. Es tractava d'un personatge important, el doctor Antonio Tovar, de qui deien que havia estat intèrpret, perquè sabia alemany, de l'entrevista entre Franco i Hitler. Aleshores ja estava molt desenganyat. Amb mi va ser una excel·lent persona i va fer tot el possible perquè tirés endavant una tesi sobre l'hellenisme a Catalunya, per a la qual ja havia recollit materials i havia començat a treballar. Com que vivia a Salamanca, va anar a Madrid gairebé expressament per trobar-nos. Em va citar al Café Gijón, un punt cèlebre de reunió d'escriptors i d'intel·lectuals. Es va posar a parlar a peu dret amb un home alt que deia moltes paraulotes, un tipus sec i poc agraciat, que en Tovar es mirava somrient, mentre l'altre ho estripava tot. Era Camilo José Cela. Va dir que se'n volia anar a Las Hurdes, afegint-hi un *coño*, naturalment, i que ja estava tip de tot. De tota manera, gràcies a la seva adscripció al règim, havia pogut publicar obres que a un altre no li haurien permès.

Les entrevistes amb Antonio Tovar van continuar a Barcelona, i fins i tot un dia va venir a dinar a casa els meus pares. Amb Albert Manent, el vam citar en un cafè, el Terminus, al carrer d'Aragó cantonada amb passeig de Gràcia, i li vam explicar la nostra situació; vam tenir-li aquesta confiança. Ell tornava de tot. Tant, que em va convidar, a la universitat de Santander, un estiu, a fer una conferència sobre la literatura

catalana contemporània. I em va publicar, en català, un article a la revista del departament de grec de la universitat de Salamanca, *Los trabajos y los días*. Jo vaig haver d'anar deixant la feina, per necessitat. La relació amb en Tovar va continuar bona, però ell va veure que jo no m'hi acabava de posar, tot i que em va facilitar noms i adreces de molts hellenistes, sobretot sud-americans.

Fins que l'Espriu —hi torno— ens va dir això del doctorat. En acomiadar-nos, va agafar un volum de *Primera història d'Esther* i el va dedicar a la Pilar amb les paraules següents: «A la meva estimada, des d'avui amiga, Pilar Vila-Abadal, desitjant-li tota la felicitat d'aquest món». Aquest exemplar ocupa un lloc d'honor. Un parell d'anys després, el 13 de març de 1957, l'Agrupació Dramàtica de Barcelona va estrenar *Primera història d'Esther*. No s'havia representat mai. El protagonista i director escènic en va ser Jordi Sarsanedas. Vaig fer la nota per al programa, que em sembla escaient de reproduir:

Espectador d'aquesta nit: deu anys havia esperat *Primera història d'Esther* (o poca cosa menys) la seva estrena, perquè ningú no s'hi havia atrevit. Milers de lectors del llibre s'han encuriosit imaginant el seu joc fantàstic a dalt d'un escenari. Però els titelles s'estaven en la fosca, immòbils, baldats, innocents. Avui, revifats, són al teu davant, convertits per la màgia de l'entusiasme i el secret del treball, en subjectes de carn i ossos. Prepara't a veure'ls en l'acció més inesperada que t'ha ofert segurament un teatre, entre la velocitat del so i la de la llum, entre el cinema primitiu i la poesia més enlluernadora. Com a mesura profilàctica, però, fora bo, senyor, que primer haguesis llegit el llibre, això sí: si no, no n'obtindràs, ni de bon tros, tot el profit. Car un prodigi de llenguatge, de concepció i de moviment com aquest no té parió en res del que hagin pogut

llegir en català i en molt poc d'allà on sigui. Ara, vestir-ho de teatre ha estat feina nostra també, d'aquesta colla de gent que faran al davant teu tot el que Salvador Espriu volgué escriure per a ells. Ja ens dirà ell algun dia i vosaltres aquesta nit si era això el que esperàveu. Qui sap? Per a tots serà una sorpresa!

Per aquest camí de presentacions, expressos o ocasionals, vam anar a visitar Carles Riba i Clementina Arderiu, que van estar molt contents. La Clementina, sobretot. Va signar a la Pilar l'edició de 1952 de *Poesies completes*. A partir d'aquí vam anar a veure persones menys conegudes en aquells anys, bons amics meus, com Jordi Sarsanedas, Jaume Picas i Joan Oliver (que ja havia tornat de l'exili i que vivia molt a la vora d'on vam anar a viure nosaltres).

M. Rosa Farré: primera aproximació

La Pilar havia d'entrar, d'aquesta manera, en el meu món amb molta naturalitat, però veient que realment era un altre món. Un món diferent perquè havíem arribat a trobar-nos per camins també diferents. Ella, per la seva família, amputada per la mort del pare, va fer la carrera d'infermera a Santa Madrona i després al Clínic. Atesa la seva religiositat, que li venia de molt lluny, va anar a fer les pràctiques a un dispensari que hi havia a la parròquia de Sant Agustí, de la plaça del mateix nom, al carrer de l'Hospital. Hi anava a ajudar als metges que, també voluntàriament, feien aquest servei. Algun vespre freqüentava centres de grups seriosos de noies, com el CICF, situat aleshores en un pis del carrer de Santaló i que l'any 1950 havia iniciat M. Rosa Farré i Escofet.

La Pilar va relacionar-se amb aquestes noies. Un dia la M. Rosa Farré, en adonar-se de les seves qualitats, li va de-

manar que deixés el dispensari i que entrés a treballar, almenys provisionalment, com a secretària al Centre, on es proposava crear uns estudis per a noies de secretariat de direcció. Aleshores, bona part de les noies benestants de Barcelona deixaven els estudis a catorze anys i s'estaven a casa o anaven a comprar i a la perruqueria. El CICF, un centre catòlic que no pertanyia a l'Acció Catòlica oficial, va mirar de corregir aquesta tendència. Després d'un viatge a Bèlgica, M. Rosa Farré havia establert una activitat nova d'estudis, amb el nom d'Institució Cultural del CICF. A partir d'aquí van començar les classes.

En aquell temps jo treballava en diverses escoles, una de les quals era bastant a la vora del CICF i coneguda com les Dames Negres. Un bon dia, a l'hora d'esbarjo, una de les mestres em va dir que unes senyores d'un centre proper em volien veure per si hi podia fer unes classes de literatura i de llengua. Com que m'interessava incrementar els ingressos, hi vaig acudir.

De seguida l'ambient em va semblar diferent de l'habitual en un centre d'aquest tipus. Em van rebre dues senyores, i jo em creia, mentre parlàvem, que la directora era una altra —Maria Castanyer— i no M. Rosa Farré, la qual tota l'estona va estar en una mena de segon terme i silenciosa. M'hi van sortir unes quantes classes, no sé si tres o quatre hores a la setmana, amb unes noies fines, molt de parla castellana. Recordo que una es feia dir «Cucurni», pronunciant la «y» grega final com si fos i llatina, com qui es fes dir «Alemani» o «Arimani». La M. Rosa Farré tenia la virtut de buscar amb risc la novetat entre la gent que concorria a l'ensenyament, de manera que allò aviat es va anar convertint en un centre on es feia una mena de catequesi amb aquest tipus de noies. Els professors eren tots catalans i l'ambient era català, encara

que tots els papers eren en castellà. La principal secretària de cara als professors era la Pilar Vila-Abadal.

Aleshores també va entrar-hi de professor Josep M. Espinàs, un jove que començava a donar-se a conèixer, i el doctor Gonçal Lloveras, endocrinòleg, que alhora escrivia i a qui vaig conèixer a casa de Salvador Espriu: ell també el visitava, no com a metge, sinó més aviat com a periodista, perquè s'encarregava d'unes intervencions radiofòniques.

Començava a haver-hi tot un ambient. Vaig introduir-hi els cursos de català graduats per a adults amb la idea de fer algun primer pas. Aviat, al segon any, va produir-se una forta entrada d'alumnes, de manera que l'escola va haver d'ampliar-se, passar del pis a baix, arran de carrer, i construir-hi una aula gran. Entre les noves alumnes, hi havia la germana més petita de la Pilar, la Mercè, i al seu costat la ja avui malauradament desapareguda Isabel Roset, que uns quants anys més tard va ser la muller de l'expresident del Parlament de Catalunya Joan Rigol. De dia es feien classes de secretariat, molt avançades, amb assignatures que hi col·locàvem nosaltres, com caracterologia, que impartia en Lloveras, o criteri literari, que impartia jo: els feia llegir i redactar unes fitxes, algunes també en català.

Els preparatius

Fou allà, doncs, on va començar la relació amb la Pilar i on vam establir els primers contactes. Després continuava als vespres, durant el festeig. Ens ocupàvem de la relació amb les famílies respectives, sobretot amb la meua, que no veien amb bons ulls que em comprometés i que, en certa manera, deixés de ser el que era. Als vespres, tot passejant, es presentaven oportunitats de coneixences d'escriptors i alguna ve-

gada d'artistes, com Joan Vilacasa, perquè visitàvem galeries d'art. També vam anar a saludar Miquel Llor, que ens va ensenyar la col·lecció d'antiguitats que tenia al soterrani de la casa on vivia, al costat de l'ajuntament.

La religiositat de la Pilar venia del segle XVIII, amb una mica de tint jansenista, com sosté l'historiador Ignasi Terradas i Saborit a *El Cavaller de Vidrà*: una religiositat que havia tingut aires cultes i d'influència francesa, completament sòlida i en alguns moments heroica. La meva, de fet, era la d'un convers, tot i que vaig anar a una acadèmia religiosa dirigida per un capellà, vaig fer la primera comunió, el mes de Maria, el mes del Sagrat Cor i vaig seguir altres devocions. Com a nouvingut a la fe, sempre vaig sentir aquesta diferència respecte de la Pilar, perquè ella acudia a uns centres de culte, com el dels caputxins, que jo no havia freqüentat i ni tan sols coneixia. El CICF va amalgamar tot això d'una manera subtil i, si es vol, providencialment va acostar-nos fins a l'encontre final.

Així, un dia del mes de maig següent, els meus pares, vestits de diumenge, van anar a demanar a la senyora Concepció Vilaplana, vídua de Vila d'Abadal, la mà de la seva filla Pilar, la gran després de l'hereu, en Marià, dels seus nou fills. Tot va anar com una seda. La meva mare s'havia desdit, heroicament, de suplicar-nos que esperéssim un any més a casar-nos! Pel març jo havia llogat un pis —l'actual— que havia quedat lliure i que havia ofert a la Pilar la muller del seu germà gran, la seva cunyada Maria Rosa Serra. El pis era al mateix edifici on vivien, del pare d'ella. Havíem passat gairebé sis mesos de prova, amb l'amor un bon tros decantat cap a l'utòpic i sostingut pel providencial. Pel camí atzarós, guanyat pel caràcter d'amor obstinat d'ella, no s'havia perdut res d'essencial i, al cap de menys de sis mesos més, ens casàvem.